

*Пометун О. І.,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна*

РОЗВИТОК НАВИЧОК КРИТИЧНОГО ЧИТАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ

Питання удосконалення підручників з історії завжди знаходяться у центрі уваги не лише педагогів, а й українського суспільства з його нестабільністю й політизованістю. Сьогодні ця проблема актуалізована й потребою розробки чергового покоління підручників, що реалізовуватимуть вимоги нового Державного стандарту базової середньої освіти. Серед цих вимог значне місце посідає завдання формування в учнів так званих наскрізних навичок, зокрема критичного мислення і осмисленого читання. І це не випадково.

Глобальні процеси інформатизації суспільства, збільшення з кожним роком кількості текстової інформації, висувають нові вимоги до її аналізу, систематизації та швидкого трансформування. Діяльність людини у багатьох сферах сьогодні залежить від її поінформованості та здатності ефективно використовувати наявну інформацію. Відбувається інформаційний вибух і разом з тим інформаційна криза. Виявляються протиріччя між обмеженими можливостями людини у сприйнятті і переробці інформації та існуючими потужними потоками і масивами інформації, що зберігається.

Тому перед освітою постала необхідність підготувати учнів до швидкого сприйняття і обробки великих обсягів інформації, оволодіння сучасними засобами, методами і технологіями роботи з нею. Проблема навчання читання стає найбільш актуальною в світлі модернізації загальної середньої освіти в Україні. Причому мова йде про так зване осмислене читання як важливу здатність людини працювати з інформацією, яка повинна вдосконалюватися протягом усього її життя в різних ситуаціях діяльності та спілкування, а не про технічну сторону читання, що є підпорядкованою першій (смісловий) та обслуговує її. Це змушує вчителів різних предметів, зокрема історії, поглянути на осмислене читання як частину функціональної грамотності людини, що має формуватись засобами всіх предметів, оскільки кожен з них здійснює свій внесок у зростання поінформованості та компетентності учнів.

Осмислене читання на уроках історії має формуватись як критичне читання – елемент, складник технології розвитку критичного мислення. Спробуємо розібратись, що розуміють під цим терміном, порівнюючи його із некритичним, звичайним читанням. У процесі звичайного читання учні сприймають лише те, що безпосередньо *сказано* в тексті (тобто твердження та

факти, які містяться в тексті). Школярі отримують знання, запам'ятовуючи положення тексту. Натомість для критичного читача будь-який окремий текст є лише одним зображенням фактів, одним «сприйняттям» окремої теми. Він намагається усвідомити не лише *те*, про що йдеться в тексті, але й *те*, як цей текст зображує предмет, сприймає кожен текст як унікальне творіння одного автора.

Критичне читання спрямовує увагу читача на те, що *робить* текст і що він *означає*. Визначивши *те*, про що розповідає, повідомляє текст, читач замислюється над тим, що *здійснює*, *яку функцію виконує* текст: наводить приклади? Заперечує якісь думки? Звертається до почуттів? Пропонує протилежну позицію? Уточнює певні положення? На основі цього аналізу читач здатен зробити власний висновок про те, що *означає* текст в цілому. Тобто критичне читання передбачає три рівні (етапи) аналітичного опрацювання тексту: визначення основних положень тексту, переформулювання (що говорить), опис тексту (що робить) та інтерпретацію тексту (що означає). Нижче ми розглянемо, як ці завдання розв'язуються на методичному рівні.

Іншими словами, звичайне читання стосується того, що є в тексті, тоді як критичне читання також дозволяє визначити, як текст написаний і чому він написаний саме так. Критичне читання орієнтує читача на соціальні, політичні та економічні цінності, на які орієнтується автор тексту. Воно дозволяє зрозуміти, як певний погляд автора на події та певний підбір фактів можуть призвести до специфічного розуміння того, що відбулося.

Тож навчання критичного читання на уроках історії є вкрай важливим і насамперед передбачає, що учні поступово зможуть:

- розрізняти типи змісту повідомлень - факти, думки, судження, оцінки;
- розпізнавати ієрархії смислів в рамках тексту - основна ідея, тема і її складові;
- вибудовувати і пояснювати власне розуміння історичної інформації, її сенс та інтерпретувати її у залежності від завдань навчання.

Критичне читання означає уважне, активне, рефлексивне, аналітичне читання. Воно створює основу для критичного мислення і дозволяє визначити валідність прочитаного у світлі наших попередніх знань та розуміння світу.

Завдання авторів нового підручника з історії забезпечити для учнів і вчителя можливість навчання критичного читання, тобто формування у них усвідомлених спеціальних стратегій читання – складних алгоритмізованих навичок, що читачі використовують у процесі осмисленого читання. Це означає, що підручник:

- має містити достатньо велику кількість різноманітних первинних і вторинних текстових історичних джерел;

- до кожного джерела мають бути розміщені запитання і завдання для організації дотекстової, текстової і після текстової активності учнів;

- бажаним компонентом методичного апарату є пам'ятки – алгоритмізовані рекомендації з критичного читання історичних джерел певного типу: особистих щоденників, нормативних актів, художніх творів та ін.

Такий матеріал підручника має поступово забезпечити формування здатності учнів:

- встановлювати зв'язки між відомим і новим, між минулим, теперішнім та майбутнім, між історією й життям;

- ставити різні типи запитань до, під час та після читання, піддавати сумніву думки автора, факти, проблеми та ідеї в тексті;

- візуалізувати прочитане, створювати візуальні образи у своїх думках на основі слів, прочитаних у тексті, що покращує їхнє розуміння прочитаного.

- підсумовувати прочитане, поєднувати факти чи ідеї тексту з попередніми знаннями та власними запитаннями, щоб зробити висновок щодо основної теми чи ідеї в тексті або передбачення тенденцій розвитку та ін.;

- синтезувати інформацію тексту, поєднуючи нову інформацію з наявними знаннями, щоб сформулювати оригінальну ідею або інтерпретацію;

- оцінювати важливість, значення з власної позиції чи позиції автора тексту;

- уточнювати, корегувати власні думки на основі інформації тексту, які необхідні для її осмислення та оцінки.

Таким чином, перетворення підручника з історії на засіб розвитку умінь учнів критично читати є нагальною потребою сьогодення. Проте відповідь на цей виклик потребує значних зусиль авторів навчальних книг і вчителів.

Ключові слова: підручник з історії, наскрізні уміння, критичне читання, розвиток